

ҚЎҚОН ХОНЛИГИНИНГ ТАШКИЛ ТОПИШИ ВА БИЙЛИК БОШҚАРУВИ ТИЗИМИ

Сирожиддин Бахридинович Баротов

Чирчиқ давлат педагогика университети ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Мақолада Аштархонийлар давридаги сиёсий парокандалик натижасида Фарғона водийсида Қўқон хонлигининг ташкил топиши ва бийлик бошқаруви тизимининг вужудга келиши баён этилган.

Калит сўзлар: минг уруғи, Бухоро хонлиги, Аштархонийлар, Тепакўрғон, бий, бийлик бошқаруви тизими, Чодак хўжалари, “Қалъаи Раҳимбий”.

КИРИШ

XVIII асрнинг бошларида Фарғона водийсида ташкил топган янги давлат – Қўқон хонлигига маҳаллий аҳоли вакиллари бўлган минг уруғи асос солди. Чунончи, XVII асрнинг охири – XVIII аср бошларида аштархонийларнинг сиёсий ва ижтимоий ҳаётида юз берган тушкунлик, Фарғона водийси иқтисодий мустақиллигининг ўсиши ҳамда 1709-йилда Чодак хўжаларининг исён кўтариб, Фарғонанинг бир қисмини эгаллаши бунга шарт-шароит яратиб берди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Қўқон хонлигининг ташкил топишига асосий сабаблардан бири бу, Бухоро тахтида ўтирган Аштархонийларнинг сўнгги ҳукмронларидан бири Убайдуллахоннинг ҳукмдорлиги (1702-1711) вақтидаги хонликдаги ижтимоий-сиёсий вазият чигаллашиб, марказий ҳокимиятнинг янада заифлашиб қолиши бўлди. Убайдуллахон Бухоро хонлигининг ҳарбий жиҳатдан кучайтириш учун аввало уни иқтисодий кучайтириш зарурлигини англаб, 1708-йилда пул ислоҳатини ўтказди. Бу ислоҳатни ўтказишдан бир қатор мақсадларни кўзлайди. Аввало, бекликлардаги бебош ўзбек амирларининг иқтисодий кучини сусайтириб, давлат хазинасини тўлдириш ва мамлакатни молиявий аҳволини яхшилашга ҳаракат қилиб пул ислоҳатини ўтказди. Забт этилган паст қийматли мис пуллар бозорларда савдогарлар томонидан олинмасдан, дўконлар ёпилиб, Бухоро шаҳрида катта қўзғалон кўтарилади. У катта қийинчилик билан бостирилган



бўлсада, мамлакатдаги сиёсий-иқтисодий вазият яхшиланмади.

Марказий ҳокимиятнинг заифлашуvidан фойдаланган Чодак хўжалари 1709-йилда Фарғонада кўзғалон кўтариб, водийнинг бир қисмини эгаллашга муваффақ бўлади. Натижада 1710-йилда ўзбекларнинг минг қабиласи бошлиғи Шохруҳбий ҳокимият тепасига келиб, мустақил давлат тузилганлигини эълон қилади. Шохруҳбийнинг (1710-1721) ҳукмдорлиги даврида бу давлат водийдаги кичик ҳудуддан, таркибида Кўкон, Наманган, Марғилон, Конибодом, Исфара ва улар атрофидаги қишлоқларни ўз ичига олган, анчайин марказлашган давлатга айланади. Шохруҳбийнинг ўғли Муҳаммад Абдурахимбийнинг ҳукмронлик йилларида (1721-1733) мамлакатга Андижон ва Хўжанд кўшиб олиниб ҳатто, қисқа вақт бўлса ҳам Бухоро хонлигига тегишли бўлган Самарқанд ва Каттақўрғон шаҳарларини эгаллаб, Шаҳрисабзга таҳдид қилади. Абдурахимбий Кўкон қишлоғи яқинида янги шаҳар қуришни бошлайди. Қурилишнинг илк даврларида бу шаҳар “Қалъаи Раҳимбий” деб аталади. У тез орада касалланиб вафот этганидан сўнг, тахтга ўтирган укаси Абдукаримбий қурилишни тугаллаб пойтахтни Тепакўрғондан Кўконга кўчиради. Шу тарихи манбаларда бу давлатнинг номи шартли равишда янги шаҳар номи билан Кўкон хонлиги деб номлана бошлайди. Абдукаримбийнинг ҳукмронлик вақтида давлат ҳокимияти янада мустаҳкамланиб ҳудуди кенгаяди. У 1745-йилда Фарғона водийсига ҳужум қилган жангари қалмоқларни тўхтатиб қолишга муваффақ бўлиб, улар босиб олган Ўш, Андижон, Марғилон шаҳарларини қайтариб олади.

Абдукаримбийдан сўнг тахтга ўтирган Абдурахмон тўққиз ойлик ҳукмдорлигидан сўнг тахтдан туширилиб, ўрнига Абдукаримбийнинг набираси Эрдонабий ҳукмдор сифатида эълон қилинди. Эрдонабий ҳукмронлиги вақтида (1755-1769) мамлакатни ички сиёсий жиҳатдан мустаҳкамлашга ҳаракат қилади. Ташқи сиёсатда эса Фарғона водийсининг муҳим дарвозаларидан бири бўлган Хўжандни босиб олиш учун Бухоро амирлиги билан бир қанча урушлар олиб борган. Фарғона водийсида Эрдонабийнинг ҳукмронлик йилларида давлат кудрати анча юқорилаб, водийда тинчлик ва фаровонликка эришилган. Мамлакатнинг шарқида жойлашган Ўзган, Ўш каби ҳудудлар ҳам Кўконга бўйсундирилиб, 1758-1759-йилларда Хитойдаги ҳукмрон сулола ҳисобланмиш Цин империясига (1664-1911) қарашли Шарқий Туркистонга бир неча бор ҳарбий юришлар қилган. Эрдонабий вафот этганидан сўнг тахтга Шохруҳбийнинг учинчи ўғли Шодибекнинг фарзанди Сулаймонбек ўтиради. У Кўкон тахтида 6 ой ўтирганидан сўнг суиқасд қурбони бўлиб вафот этади.

Қўқонда кейинги давлат бошқаруви 1770-1801-йилларда ҳукмдорлик қилган Норбўтабек қўлига ўтади. У марказий ҳокимиятни мустаҳкамлашда, бўйсунмас ҳокимлар қаршилигини бостиришда бир қанча муваффақиятга эришди. Наманганда ва Чустда кўтарилган ғалаёнларни бостирганидан сўнг, бу шаҳарларда ўзига содиқ одамларини ҳоким қилиб тайинлади. Бир неча юришлардан сўнг, Хўжандни эгаллаб, 1799-йилда Тошкентни эгаллаш учун хос навкарбошиси Хонхўжа бошчилигида катта кўшин юборади. Бу кўшин Тошкентда қаттиқ қаршиликка учраб, мағлубиятга учрайди. Норбўтабек 1801-йил касалликдан Қўқон шаҳрида вафот этганидан сўнг, унинг катта ўғли, сулола тарихидаги энг ёрқин вакил ҳисобланувчи шахс Олимхон (1801-1810) тахтга ўтиради. Унинг тахтга келиши мамлакат тарихидаги янги саҳифа ҳисобланади. Чунки унинг давридан Қўқондаги бийлар бошқаруви, 1805-йилдан хонлик номини олиб, Қўқон хонлиги давлати янги поғонага чиқади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, XVII асрнинг охири – XVIII аср бошларида аштархонийларнинг сиёсий ҳаётидаги парокандалик Фарғона водийсида минг уруғининг ҳокимиятни қўлга олиши ва Қўқон хонлигининг ташкил топишига олиб келди. Тарихдан ибрат ва хулоса чиқариб, келажакда адашмаслик тўғрисида Ўзбекистоннинг биринчи президенти шундай деган эди: “Тарихдан ибрат олиб яшаш, тарих ҳақиқатларини билиш кишига қувват беради, уни ҳаёт ҳақиқати билан қуроллантиради. Тарихни ёзишда ҳеч қачон ўнг томонга ҳам, чап томонга ҳам оғмасдан, фақат ҳақиқат ва адолат нуқтаи назаридан йўл тутилиши керак. Сохта тарих бамисоли оғу каби инсонни захарлайди, унинг онгу дунёқарашини чалғитади.... Лекин яхши кунлар, обод ва фаровон ҳаётнинг қадрига етиш учун инсон баъзи-баъзида ортга назар ташлаб туриши ҳам керак. Тарихдан сабоқ чиқариб яшаши лозим. Мен, авваламбор, ёшларимизга қарата айтмоқчиман: ўқинг, тарихни ўрганинг, тарихини, ўтмишини билган одам келажакда адашмайди”.

REFERENCES

1. И.А.Каримов. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш – энг олий саодатдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2015 й.
2. А.Сагдуллаев. Б.Аминов. Ў.Мавлонов. Н.Норқулов. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. Т.: “Академия”, 2000 й.
3. А.Зиё. Ўзбек давлатчилиги тарихи. Т.: “Шарқ”, 2000 й.

4. Аваз Мухаммад Агтор Хўқандий. “Тарихи Жахоннамои” // “Шарқ юлдузи” 1991-й. 8-сон.
5. Мирза Олим Мушриф Тошкандий. “Ансоб ус-салотин таворих ва ул-ҳавоқин” Ўзбекистон ФА ШИ ҚЖ қўлёзмаси. Рақами 1314.
6. Тарихи Шохрухий. Ўзбекистон ФА ШИ ҚЖ қўлёзмаси. Рақами 1787.

